

tinental regnskaber ikke bogføres i regnskabet), reelle arbejdsydelser (som normalt heller ikke efterlader sig spor, eftersom ydelserne er omkostningsfri driftsressourcer for godsejeren) og konvertering af arbejdspræstationerne til penge eller naturalier, som bogføres (jf. HT 76, s. 83 f.).

Margareta Reveras diskussion i kap. II specielt med henblik på regnskabsmaterialets mangelfulde redegørelse for udnyttelsen (subsidiært konverteringen) af arbejdsydelser og renter er under disse synspunkter særdeles værdifuld; nødvendigheden af at kunne fastslå, i hvilken udstrækning regnskabernes fremstilling dækker virkeligheden er naturligvis indlysende, men i videre perspektiver rejser anvendelsen af de potentielle arbejdsressourcer også vanskeligheder for vurderingen af godsdriftens økonomiske resultater. Andetsteds har dr. Revera påvist, at svenske, højadelige godsejere – stadig koncentreret om de la Gardies godser – var tilbøjelige til at konvertere naturalie- og andre fæsterydelser til hoveri, og at arbejdskraften blev sat ind i herregårdsbyggeriet fremfor i rationalisering eller ekspansion af godsdriften (Godsdriften i Norden under 1600-talet. Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974, Upps. 1976, s. 117 ff.). Statusbyggeriet kommer altså på et senere tidspunkt end i Danmark – og vel også under økonomisk mindre gunstige vilkår.

Redegørelsen for godsdriften selv henvises til værkets andet bind. Den dygtige og omhyggelige undersøgelse i første bind af godssamlingen dokumenterer overbevisende, at de la Gardie har anlagt strukturelle synspunkter, men fremfor alt, at han har foretrukket allodial ejendom fremfor besiddelser, der kunde trues af den reduktion, som på ildevarslende måde begyndte at tage form i 1650'erne. Adelen stod jo blot ikke, da det kom til stykket, i samlet front mod reduktionen. Allerede 1965 dokumenterede Kurt Ågren, at rigsskatmester Sten Bielkes embedsindtægter langt oversteg hans godsindtægter, og at inertien i lønudbetalingen kan have været et incitament til, at Bielke i 1680 tilsluttede sig de lavere stænders reduktionskrav (Scandia XXXI, s. 227 ff.). På denne baggrund påkalder Anders Kullbergs undersøgelse af rigsmarskal Johan Gabriel Stenbocks økonomiske forhold sig ganske særlig interesse, ikke blot på grund af det private regnskabsmateriale enestående fylde, men også af principielle grunde.

Af Stenbocks indtægter i sidste halvdel af 1670'erne hidrørte 37 % fra godsernes afkastning, 32 % fra renter af udestående fordringer og 31 % af lønindkomster (s. 24 f.); forholdene ændres radikalt af *formynderråfsten* og reduktionen, således at godsindtægterne 1699–1705 androg 25 %, renteindtægterne kun 8 %, men lønindtægterne 67 % (s. 133 f.). Selvom Stenbock i en vis udstrækning havde kunnet afbøde virkningerne af opgøret med kronen, led han alvorlige gods- og formuetab; de bragte ham blot langt fra til tiggerstaven. Vigtige resultater af Kullbergs undersøgelser er, at Stenbocks lønforhold forbedres væsentligt i 1690'erne, men også, at den kapital, som frigøres ved godssalg eller indfrielse af lån, eller som akkumuleres, ikke investeres i Sverige (hvorved den også undrages krigsfinansieringen), men hos hollandske og tyske bankiers, formentlig af sikkerhedsmæssige grunde. Undersøgelsen belyser således væsentlige sider af balancen mellem godsejeradel og embedsadel i Sverige, men åbner også erhvervmæssige og statsfinansielle perspektiver.

E. Ladewig Petersen

Oskar Mendelsohn: Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind I. Universitetsforlaget, Oslo 1969. 698 s. ill. N. kr. 68.

Lektor Mendelsohns bog omhandler jødernes historie i Norge fra ca. 1660 til 9. april 1940. Det indledende kapitel behandler tiden op til 1814, der naturligvis har speciel dansk interesse ved sin omtale af danske jøder med tilladelse til at rejse til og handle

i Norge. 1814 er skelsættende i almen norsk som i specifikt norsk-jødisk sammenhæng, idet det ved Eidsvoll-forfatningen – »Europas frieste« – blev stadfæstet, at »Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.« Mendelsohn har viet halvdelen af sin bog til en indgående behandling af digteren Henrik Wergelands kamp for at få denne bestemmelse ophævet. Mendelsohns arbejde betegner her en værdifuld udvidelse af den behandling, der blev emnet til del i Harry Koritzinskys bog fra 1922 »Jødernes Historie i Norge, Henrik Wergelands Kamp for Jødesaken«. Den anden halvdel af Mendelsohns bog omhandler de jødiske bosættelser efter paragraffens ophævelse 1851 og må betegnes som menighedshistorie. Forfatteren har sat sig som mål at skildre samtlige jødiske familier på norsk grund, medtagende alle, der er født før år 1900. I et efterfølgende bind lover forfatteren en behandling af krigsårene og tiden derefter samt oversigter over jødiske foreninger og institutioner og statistisk materiale.

Forfatteren har ikke kunnet modstå den fristelse, der ligger i at kunne udtomme sit emne helt. Antallet af personer involveret i denne 300-års historie om en minoritet i et relativt lille land og det afkastede kildemateriale kan forekomme overkommeligt. Dog må det straks indrømmes, at der ligger mange års arbejde bag bogen. Det politisk-juridiske aspekt af jødernes historie i Norge behandles indgående, ligesom opinionen både i forbindelse med »Jødesaken« og med den gryende antisemitisme i årene op til Anden Verdenskrig er belyst alsidigt ud fra et stort avismateriale. Som personalhistorisk opslagsværk er bogen med sit væld af detaljer uvurderlig. Derimod savnes en placering af de norske jøder, der i 1866 talte 25 personer, i 1920 1457, i en større økonomisk og social sammenhæng. Dette er også påpeget i Per Fuglums anmeldelse i Norsk Historisk Tidsskrift, bd. 50, Oslo 1971. Så mange år efter bogens udgivelse må man derfor vente spændt på andet bind, der formentlig vil komplettere værket og give svar på nogle af de spørgsmål, som bind I har ladet ubesvarede.

Oskar Mendelsohns værk vil givet i mange år komme til at stå som værket om de norske jøder, som Hugo Valentins arbejder gør det i Sverige. I Danmark er det seneste værk, der omfatter jødernes samlede historie i Danmark Poul Borchsenius' »Historien om de danske jøder« fra 1968, som dog ikke helt kommer på højde med de andre værker, også på grund af den manglende dokumentation.

Merete Christensen

Enid Gaudie: Cruel Habitations. A History of Working-Class Housing 1780–1918. London, George Allen & Unwin Ltd., 1974. 364 s., ill. £ 5.75 indb. og £ 3.00 paperback.

Blandt engelske historikere mærkes en stigende interesse for sociale forhold og for byhistorie. Denne interesse har naturligvis også givet sig udslag i en række undersøgelser af arbejdernes boligforhold under de foregående århundreders industrialisering og urbanisering. Foruden M. W. Flinns genudgivelse af E. Chadwicks »Report on the Sanitary Condition of the Labouring Population of Great Britain, 1842« (1965) kan nævnes flere enkeltstudier af byhistorikeren H. J. Dyos og enkelte bidrag i H. J. Dyos og Michael Wolffs monumentale udgave af artikler om »The Victorian City. Images and Realities« I–II (1973). En mere generel karakter har de af S. D. Chapmann redigerede case-studies »The History of Working-class Housing. A symposium« (1971) og arkitekten J. N. Tarns skitse over »Working-Class Housing in Nineteenth-Century Britain« (1971), der trods den brede titel hovedsagelig beskæftiger sig med lovgivningen og den institutionaliserede boligbevægelse i form af filantropisk byggeri, byggeforeninger m.v.

Som den første har Enid Gaudie i den foreliggende bog voget springet til en samlet behandling af den engelske arbejderklasses boligforhold fra den industrielle revolution